

GERÇEKLE HAYAL ARASINDA: İHTİYACA GÖRE KURULAN GARBİYATÇILIK

Barış Berhem Acar*

Öz

Garbiyatçılık (Oksidentalizm), Batı-dışında yaşayan yazarların Batı'yı tahayyül ediş biçimidir. Batılı yazarların Şarkiyatçılıkta (Oryantalizm) yaptığına benzer bir şekilde Batı'yı çeşitli şekillerde kodlama ve belli kalıplarla görme girişimi olan Garbiyatçılık, Batı'yla karşılaşılan ilk andan itibaren devreye sokulan ve zamanla dönüşerek devam eden, kimi zaman bilinçli, kimi zamansa bilinçsizce girilen bir düşünce şeklidir. Özellikle Batı-dışı toplumların modernleşmedeki gecikmişlik algısı Batı'yı bir hedef olarak görmelerine, dolayısıyla da Batı'yı merkezine alan garbiyatçı metinleri üretmelerine sebep olmuştur. Garbiyatçı söylem, tek bir çizgide doğrusal olarak gelişen veya kodları aynı olan bir ortaklığa sahip değildir. Kendi içerisinde çelişkileri barındıran, gerilimleri olan, hem dâhil olmak isteyen, hem de kendini geri çeken tereddüdü yansıtır. Edebiyat metinleri üzerinden bu gerilimi okumak, Garbiyatçılığın söylemini analiz etmede yol gösterici olacaktır. Bu çalışmada Osmanlı'nın Batı'ya bakışını görebileceğimiz *Özgürlük Peşinde Bir Osmanlı Kadını* adlı biyografiyle ile *Bir Sürgün* romanı böyle bir söylem analizine tabi tutulacaktır. Böylece hem Zeynep Hanım isimli bir kadının yazdığı bir biyografide, hem de Yakup Kadri'nin yazdığı bir romanda cinsiyet farklılıklarıyla tür farklılıklarına rağmen garbiyatçı söylemin nasıl benzeştiği ortaya konacaktır. Garbiyatçılığın gerilimlerini, yaşanan sıkıntılara sunduğu çözüm önerilerini ve sonunda karşılaşılan hayal kırıklıklarını keşfetmek, hem Osmanlı'nın Batı'yla kurduğu sorunlu ilişkiyi hem de edebiyatın bu amaca uygun olarak nasıl kurgulandığını gözler önüne serecektir. Çalışmada, "bu isimler neden Batı tahayyülüne ihtiyaç duyarlar? Hayallerindeki Batı, Shick'in deyimiyile hangi mekân teknolojileriyle inşa edilir? Batı realitesiyle karşılaşıncı bu iki isim de neden düş kırıklığına uğrarlar? Hayal edilenle gerçek arasındaki bu fark neyi işaret eder?" sorularına cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Garbiyatçılık, Tahayyül, Hayal Kırıklığı, Batı, Doğu

**BETWEEN TRUTH AND DREAM: OCCIDENTALISM
FOUNDED UPON NEED**

Abstract

Occidentalism is the envision for the West of authors living out of West. Similar with the act of Western authors towards orientalism, occidentalism is an attempt

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 04.07.2020, Accepted / Kabul Tarihi: 25.12.2020

DOI: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.763937>

*Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
barisberhemacar@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7294-7525>

to code West in various ways and perceive it in a certain model, and is a conscious or unconscious way of thinking activated in the first encounter with West and transformed throughout life. The belatedness sense of non-western societies in modernization causes them to see West as a target and therefore produce West-centered occidentalist texts. Occidentalist discourse does not have a commonality linearly developing in a single line and having same codes. It reflects a hesitation having internal dilemmas and tensions, both demanding to be included and drawing itself back. Reading this tension through literary texts can be guiding in analyzing the discourse of Occidentalism. The present study executes discourse analysis on the biography *Özgürlük Peşinde Bir Osmanlı Kadın* (An Ottoman Woman in Pursuit of Freedom) and the novel *Bir Sürgün* (An Exile), which all picture the perspective of Ottoman to West. Thus, the similarities between occidentalist discourses are aimed to be presented in a biography written by a woman named Zeynep Hanım and novel written by Yakup Kadri despite gender difference. Exploring the tensions of Occidentalism, its solutions for problems and the disappointments at the end reveal the problematic relationship of Ottomans with the West, and how literature is built in accordance with this aim. The present study aims to answer the questions as “why do these authors need a perception of West?”, “Which spatial technologies are needed to build the West in their dreams?”, “Why do these two authors get disappointed upon experiencing the reality of West?”, and “What does this difference between truth and dream point out?”.

Keywords: Occidentalism, Envision, Disappointment, West, East.

GİRİŞ

Garbiyatçılık (oksidantalizm), en temel şekliyle, “Doğu” olarak tanımlananın “Batı”yı anlama ve bilme çabasıdır. Kendi varlığının dışında olduğunu baştan kabul ettiği ötekini bir söylem düzlemine oturtma girişimidir. Bir başka deyişle garbiyatçılık, “Doğu’nun (Ben) Batı’yı (Öteki) mukayese ederek ve sorgulayarak tartışmasıdır.”¹ Ancak bu tanımlama girişimi, tek bir çizgide, doğrusal olarak ilerlememiştir. Doğu’nun hem kendisini hem de ötekini konumlandırması zaman içinde farklılıklar göstermiş, birbirinden farklı garbiyatçı söylemler ortaya çıkmıştır.

Garbiyatçı söylemde Batı’nın tanımlanması, birbirini yanlışlayacak kadar zıt kutuplara yönelmiştir. Bu süreçte Batı, arzulanın ya da ulaşılmak istenen seviye olarak, intikam alınacak hedef olarak ya da tamamen reddedilecek unsurların toplamı olarak görülmüştür. Batı’ya dair birbirinin zıddı söylemlerin olması, bu görüşlerin ortaya atıldığı döneme, meydana getirilme sebeplerine ve hedeflere göre kurgulanmalarından kaynaklanır. Ayrıca garbiyatçılıktan daha eski ve sistematik tanımlama süreci olan şarkiyatçılığın (oryantalizm) garbiyatçılık üzerindeki etkisinden de bahsetmek mümkündür. Garbiyatçılığın var olma sebebi olarak gösterilen şarkiyatçılığın pratikleri, örnek olarak alınmış, farklı amaçlarla

¹ Demet Koçyiğit, “Batı’yı Kurgulamak - Doğu’yu Sunmak, Doğu’yu Kurgulamak - Batı’yı Sunmak: Oksidentalizm’de Ben ve Öteki”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 57/57 (2017), 136.

yeniden üretilmiştir. Bu sebeple kısaca şarkiyatçılıktan ve garbiyatçılığa etkisinden bahsetmek gerekmektedir.

Şarkiyatçılık, “kurduğu Doğu hakkında, söylenen sözlerin, yapılan çalışmaların, seyahatnamelerin, anıların kısacası ‘Doğu’ olarak adlandırılan bir hayat dünyasının anlatıldığı ve resmedildiği büyük bir bilgi yapısının adıdır.”² Buradaki Doğu da Batı da coğrafi karşılığı olmayan, söylemsel düzeyde kurulan ifadelerdir. Batı önce Doğu algısını kurmuş, daha sonra kurguladığı ötekini Doğululaştırarak kendisini Doğu’ya atfettiği özelliklerden arındırmıştır. Şarkiyatçı söylemde Doğu, bazen arzulan egzotik zevklerin, bazen sert ve kaba barbarlığın, bazen cahilliğin, bazen de bakırlığın mekânı olarak kurgulanmıştır. Kurgunun ihtiyacına göre oluşturulan söylemin en büyük başarısı, bir Doğu algısı yaratması ve kendisini, öteki olarak gördüğünü tanımlayarak ortaya koymasıdır. Thierry Hentch de Doğu’nun zihinsel bir kurgu olduğunu vurgular: “Bizim Batılı kafalarımızın dışında Doğu yok. Hatta Batı’nın kendisi de yok. Batı, karşıt terimiyle aynı nedenlerle içimizde var olan bir düşünce. Ama biz onu tanımlamaya hiç gerek duymayız: O bizim kendimizdir.”³ Yasin Aktay da Batı-Doğu ayrımının muhayyel olduğunu söyler: “Oryantalizm söylemsel olarak yaratılmış bir Doğu hakkında üretilmiş, çoğaltılmış, tekrarlanmış ve bu tekrarlarla ezberletilmiş bir söylemdir. Bu söylem reel karşılığını, yani Doğu gerçekliğini var etmiştir.”⁴ Edward Said de şarkiyatçılığın Batı-dışı kültürleri geleneksel toplum olarak sınırlandırma, ötekini denetleme, Batılılaşmayı hedefleyen bir kültürel nesneye dönüştürerek Batı modernitesini bir hedef olarak belirleyen bir hegemonya kurma amacını taşıyan tarih okuması olarak tanımlar.⁵ Bu sebeple şarkiyatçılığı, “uçuk bir Avrupa hülyası” olarak değil, önem verilen ve maddi kaynak sağlanan bir kuram ve uygulama bütünü olarak görür.⁶

Şarkiyatçılık, baştan bir ajandayla yola çıktığı için sadece bir söylem olarak görülemez. Söylemden daha fazlasını ifade eder. Edward Said, şarkiyatçılığın akademik bir söylem, bir düşünce tarzı ve tüzel bir kurum olarak görülmesi gerektiğini söyleyerek onun bir söylemden fazlasını ifade ettiğini tespit etmiş olur.⁷ Bu yüzden şarkiyatçı “söylem, Doğu’yu sadece zihinsel olarak kuran ve onu tanımlayan bir çerçevenin dışında, daha derin bazı yapısal/ kültürel bağlantıların ve mikro-makro iktidar ve hiyerarşi ilişkilerinin de tesis edildiği temel bir politikanın uzantısıdır.”⁸ Doğu’yu kurgulayıp kültürel ya da ekonomik sömürge haline çevirmenin bilimsel temellerini atmakla suçlanan şarkiyatçılık, post kolonyal süreçte, 1973 yılında kullanımdan kaldırılır.⁹ Negatif bir anlam ifade ettiğini açıkça gösteren bu durum, şarkiyatçı söyleme yönelik eleştirilerin de doğruluğunu teyit eder.

Şarkiyatçılığın tarihini Pers-Yunan savaşına kadar götürenler olsa da genel olarak Haçlı Seferleri ile birlikte Doğu’yu tanımlama ihtiyacının doğmasıyla ortaya

² Alim Arlı, *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin* (İstanbul: Küre Yayınları, 2014), 16.

³ Thierry Hentsch, *Hayali Doğu: Batı’nın Akdenizli Doğu ya Politik Bakışı*, çev. Aysel Bora (İstanbul: Metis Yayınları, 1996), 7.

⁴ Yasin Aktay, “Her Karşılaşmanın İki Yanı Vardır”, *Marife* 6/3 (Kış 2006), 431.

⁵ Akt. Hasan Bülent Kahraman- Fuat Keyman, “Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite”, *Doğu Batı* 1/2 (1998), 76.

⁶ Edward W. Said, *Şarkiyatçılık*, çev. Berna Ülner (İstanbul: Metis Yayınları, 2013), 16.

⁷ Abdullah Metin, *Oksidentalizm -İki Doğu İki Batı-*, (İstanbul: Açılım Kitap, 2013), 48.

⁸ Arlı, *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, 62.

⁹ Metin, *Oksidentalizm -İki Doğu İki Batı-*, 55.

çıktığı söylenebilir. Zaman içerisinde söylemsel değişikliklere uğrasa ya da ismi kullanımdan kaldırılrsa bile hâlâ varlığını sürdüren bir bakış olarak görülmelidir. Şarkiyatçılık gibi köklü bir geçmişi ve hegemonya kurma ideali olmayan garbiyatçılık ise oldukça yeni bir paradigmadır. Batı'nın hâkimiyetinin II. Dünya Savaşı ile birlikte çatırdamaya başlamasına sömürgelerin birer birer bağımsızlaşması eklenince Batı karşıtı söylemler güçlenmiş, Batı bir idealden nefret edilen bir söylemsel alana çekilmiştir. Şarkiyatçılık resmî söylemden 1973 yılında çıkartılırken garbiyatçılığın ilk defa 1992 yılında Mısırlı felsefe profesörü Hasan Hanefi'nin *Mukaddime fi ilmi'l-istigrab* (Garbiyatçılık Bilimine Giriş) adlı hacimli eserinde geçmesi, tarihsel farkı göstermesi bakımından önemlidir. Modernleşme gibi ötekini tanımlamada da görülen bu gecikmişlik, garbiyatçılığın disiplinli bir söylemsel paradigma üretmesini engellemiştir.

Abdullah Metin, 1992'den sonra ortaya konan çalışmalarla garbiyatçılığın üç koldan ilerlediği iddia eder: Bir müdafaa yöntemi, Batı düşmanlığı ve nasıl daha iyi Batılı olacağını tespit etmeye odaklanan sorular.¹⁰ Alkım Saygın ise Edward Said'ten hareketle bir bilim, ideoloji ve söylem olarak gelişen garbiyatçılığın Türk düşüncesinde sadece bir söylem olarak geliştiğini vurgular.¹¹ Alim Narlı ise garbiyatçılığın sadece müdafaa edici olduğunu söyleyerek Metin'in tanımladığı ilk kolun hakimiyetini vurgular: “oksidantalizmin, tarihsel olarak konumlandırılabilceği tek nokta, Batı-dışı kültürlerin aydınlarının Batı'yla ilgili gözlemlerine, anti-sömürgeci söyleme ve kendi kültürel özelliklerine atıflar üzerinden kalkarak varılan Batı ile ilgili söz yapılarıdır. Batı-dışı dünyada oksidentalizm, ancak oryantalizme verilen tepkici ve savunmacı cevaplarla kendini göstermektedir.”¹² Edward Said, her zaman Batılı güçlere karşı oluşan ve bazen başarıya ulaşan direnişin olduğunu söyleyerek garbiyatçılığı tanımlarken Batı düşmanlığının yaşandığını dikkatlere sunar: “Hiçbir emperyal karşılaşma etkin bir Batılı saldırganın miskin ve hareketsiz yerliyle karşılaşması biçiminde olmamıştır; her zaman bir etkin direniş biçimi söz konusu olmuş, pek çok durumda da sonuçta direniş üstün gelmiştir.”¹³ Stein Tonnesson ise garbiyatçılığın bir savunma değil intikam modeli olduğunu savunur: “‘Batı'nın kültürel hegemonyası’ veya ‘kültürel emperyalizm’ diyebileceğimiz bir şeyin gerçekten var olduğunu kabul ettiğimizde, ‘oryantalizm’ onun edebiyat ve sosyal bilimler alanındaki biçimi; ‘oksidantalizm’ ise [Batı'dan] intikam almak için tasarlanmış bir projedir.”¹⁴ Meltem Ahıska ise iktidar kurma aracı olarak gördüğü garbiyatçılığın şarkiyatçılığın aksine ötekini daha olumlu tanımladığını söyler.¹⁵

Garbiyatçılığı, Batı'yı karşısına konumlandıran bir savunma, intikam ya da hedef olarak birbirinden farklı şekilde tanımlayan görüşlerin ortak noktası ise şarkiyatçılığa bağlı bir şablon ortaya koymalarıdır. Garbiyatçılık, şarkiyatçılık sayesinde var olmuştur. Ancak karşıt olarak gördüğüne varlığını borçlu olması,

¹⁰ Metin, *Oksidentalizm -İki Doğu İki Batı-*, 66.

¹¹ Alkım Saygın, *20. Yüzyıl Türk Düşüncesinde Garbiyatçılık (Oksidentalizm) Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 18.

¹² Arlı, *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, 62.

¹³ Edward W. Said, *Kültür ve Emperyalizm*, çev. Necmiye Alpay (İstanbul: Hill Yayınları, 2016), 12.

¹⁴ Stein Tonnesson, “Oryantalizm, Oksidentalizm ve Ötekini Tanımak”, çev. Necmeddin Güney, *Marife* 6/3 (Kış 2006), 357.

¹⁵ Meltem Ahıska, “Occidentalism. The Historical Fantasy of the Modern”, *The South Atlantic Quarterly* 102 (2/3) (2003), 365.

garbiyatçılığın eksik kalmaya yazgılı olduğunu gösterir. Muharrem Kılıç, “varlığını karşıtlık denklemine kuran oksidantalizm, her şeyden önce oryantalizm üzerine kâim olmanın getirdiği bir varoluş krizi yaşamaktadır. Ancak sözde kurulu söylem biçimi olarak oksidantalizm, oryantalizm karşısında mukayeseye bile imkân tanımayacak ölçüde köksüz ve geleneksizdir”¹⁶ diyerek garbiyatçılığın şarkiyatçılık gibi sistematik bir birikime dönüşmemesinin sebeplerini ortaya koyar. İlber Ortaylı da Batılıların Doğu’nun herhangi bir yeriyle ilgili birçok uzman sayılabilirken hâlâ Batı’yı inceleyen garbiyatçıların olmamasından yakınırken bu eksikliği göstermiş olur.¹⁷ Bununla birlikte hegemonik bir idealin olmaması, onun şarkiyatçılık kadar sistemli bir gelişme göstermesini engellemiştir.

Batılılaşmayı hedefleyen modern Türk edebiyatında da garbiyatçılığın izleri en başından itibaren görülür. Batı’yı model olarak alan ve Batılı olmayı hedefleyen yazarlar, Batı’yı olumladıkları bir garbiyatçılık hareketine dâhil olurlar. Hatta kendisinden “garbiyatçı” olarak ilk bahseden 1889 yılında Stockholm’deki Müsteşrikler Kongresi’ne gönderilen Ahmet Midhat’tır.¹⁸ Oraya Doğu’yu doğru tanıtmaya hevesiyle gider.¹⁹ Ancak Avrupa’ya gidince gördüklerini bir sergideymiş gibi izleyen ve sonrasında *Avrupa’da Bir Cevalan*’da anlatan yazar, Batı’ya olan hayranlığını Doğulu kalarak takdir etmeyi dener. Çünkü ona göre teknik olarak Batılılaşan, manevi olarak Doğulu değerlerine sahip çıkan birey ideal terkihi bulmuştur. Ahmet Mithat’ın Beşir Fuad’ı intihara götüren süreci de onun bu terkihi sağlayamamasına ve tam bir hayranlıkla Batı’nın değerlerini benimsemesine bağlar.²⁰ Orhan Okay’ın Beşir Fuad’ın Batı’ya duyduğu hayranlığın yarattığı sorundan bahsederken benzer bir noktanın altını çizer: “Türkiye’nin ve Türk mületinin meselelerine bigâne kalarak yalnız Batının çözüm yolları ile bizim problemlerimizi halletmek Beşir Fuad’ın devri için de, bugün için de hatalıdır.”²¹ Terkibe ulaşamamak, Batı’nın fikirleriyle meseleleri halletmeye çalışmak, Beşir Fuad’ın hatasıdır. Ahmet Mithat’ın böyle bir terkiplle Batı’yı anlatırken ortaya koyduğu fikirler, garbiyatçılığın sahnelenmesi açısından oldukça dikkate değerdir. Findley de, onun bu eserinin garbiyatçılık açısından incelenmesinin öneminden bahseder: “Ahmed Midhat’ın yazdıklarını son yılların kültür ve sömürgecilik araştırmaları bağlamına oturtacak bir çalışma, Oksidantalizmin hem kendi ortamında, hem de sömürgecilik karşıtı milliyetçiliğin bağlamında incelenmesi için, 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nun ne kadar önemli olduğunun daha iyi görülmesine yardım edebilir.”²²

Batı’nın üstün görüldüğü ve teknik yönden hayranlıkla bakıldığı bu tarz bir garbiyatçılık, Ahmet Mithat’la sınırlı değildir. Çünkü modernleşme sürecinde Batı, moderniteyle eşdeğer görülmüş, yaşanan sıkıntıların Batılılaşmayla çözüleceği düşünülmüştür. Nilüfer Göle, Batı’yı örnek almanın bütün alanlara

¹⁶ Muharrem Kılıç, “Zihinsel Bir Patoloji: Medeniyet Algımız Açısından Oksidentalizm Söyleminin İmkânsızlığı/Köksüzlüğü”, *Marife* 6/3 (Kış 2006), 129.

¹⁷ İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2011), 164.

¹⁸ Hilmi Yavuz, “Oksidantalizm Üzerine Notlar”, *Marife* 6/3 (Kış 2006), 373-375.

¹⁹ M. Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008), 353.

²⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Beşir Fuad* (İstanbul: Oğlak Yayınları, 1996), 75-77.

²¹ M. Orhan Okay, *Beşir Fuad, İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti* (İstanbul: Hareket Yayınları, 1969), 219.

²² Carter V. Findley, *Ahmet Midhat Efendi Avrupa’da*, çev. Ayşe Anadol (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 4.

yayıldığını söyleyerek nasıl bir paradigmadan bahsedildiğini gözler önüne serer: “Batı-dışı toplumlarda modernite, yalnızca sosyal bilimler düzeyinde değil, aynı zamanda günlük sosyal yaşamda da, arzulanan bir tüketim metası, öykünülen bir yaşam biçimi, ulaşılmak istenen bir ideal (‘muasır medeniyet seviyesi’) olarak zihinlere yansımaktadır.”²³ Batı’yı ulaşılabilecek hedef olarak gören ve geç kalınmışlık duygusu yaratan bu anlayış, ulus devlet inşası sürecinde resmî görüş haline gelecek kadar yaygın ve kabul edilmiştir. Diğer yandan geç kalınmışlığın sebebi olarak Batı’nın görülmesi, geç kalınmışlık hissine tedirginliğin de eşlik etmesine sebep olur. Böylece Batı’ya hem arzulanan hem de düşman olarak görülen bir bakışla yaklaşılır.

Bütün düşünce dünyasını kapsayan bu bakış, edebiyata da yansır. Edebiyatçılar da iki kutup arasında gidip gelen bir tutum takınmaya çalışırlar. Ancak özellikle yazarların üzerindeki baskıların arttığı dönemlerde, Batı’nın önce toplumsal olarak, bunda geç kalındığı düşünülürse de bireysel olarak kurtuluşun reçetesi olarak görüldüğü söylenebilir. Özellikle, sözün kısıtlandığı ve sansürün güçlü olduğu istibdat döneminde yazarlar, Batı’yı özgürlükle eşleştirmiş, Batı’ya giderek düşüncelerini ifade etme fırsatı bulacaklarını düşünmüşlerdir. Batı’yı özgürlük ihtiyacına göre konumlayan ve olumlu özelliklerin hepsini Batı’ya; baskıcı yönlerin hepsini de içinde buldukları koşullara bağlayarak Türk edebiyatında sıklıkla karşılaşılan, alışıldık bir garbiyatçılığı yansıtmışlardır. Bu durumu gösterilebilecek iki örnek; *Özgürlük Peşinde Bir Osmanlı Kadını* adlı biyografi metniyle, *Bir Sürgün* romanıdır. Biri kurmaca diğeri gerçeklik iddiasında olan iki eser, Doğu’da yaşarken Batı’yı bir özgürlük mekânı olarak gören, Batı’ya gitme hayalleriyle yaşadıkları koşullara dayanan, hatta kendilerini zincirlemiş hissedenden karakterler üzerinden Batı’yı tahayyüllerinde olumlayan bir garbiyatçılığı detaylı olarak ortaya koyarlar. Türk münevverlerin Batı’ya duydukları hayranlıkla kurdukları garbiyatçı söylemin edebî eserlere yansması olarak görülebilecek bu durumun aslında farklı bir sonucu vardır. Buradaki ilginç nokta, Türk edebiyatında sıklıkla görülen Batı’yı olumlama tavrının sadece tahayyülde kalmasıdır. Batı’ya gidildiğinde karşılaşılan gerçek Batı, zihinlerindeki rahatlamayı sağlamayan, bir çözüm yolu olmaktan uzak olan bir gerçekliğe sahiptir. Başka bir deyişle her iki eser de Batı, başlangıçta öykünülecek bir söylem üzerinden tanımlarken sonunda hayal kırıklığı yaratan nefret edilesi bir yere dönüşür. Söylemsel Batı’nın kodlarının, gerçek Batı ile karşılaşılması sonrasında yıkılması, yukarıda bahsettiğimiz Batı’yı bir hedef olarak gören garbiyatçı söylemin temellerini sarsacak niteliktedir. Gerçeğin söylem karşısındaki hâkimiyeti, garbiyatçı söylemin kodlarını yeniden düşünmeyi gerekli kılar. Başka bir ifadeyle, iki anlatı da, hayalde Batı’yı çözüm olarak kurarken gerçekle karşılaşıldığında hayal kırıklığı yaşatan bir Batı’yla noktalanarak garbiyatçılığın çelişkilerini iyi bir şekilde göstermiş olurlar. Eserlerde Batı’nın hayalden hüsrana dönüşünü takip etmek bu süreci anlamada fayda sağlayacaktır.

1. Hayali Batı / Gerçek Batı İkilemi

“Bir zamanlar [...] bir küçük Asya ülkesinde, her duyduğuna inanan bir küçük kız vardı. Bir gün pencereden bakınca uzaklarda, mavi dağlar gördü.

Arkadaşlarına ‘o dağlar gerçekten o renk mi?’ diye sordu.

²³ Nilüfer Göle, “Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Ders”, *Doğu Batı* 1/2 (1998), 65.

-‘Evet’ dediler.

Bunu öğrendiğine öyle sevindi ki, mavi dağları yakından görmek için yola çıktı. Günlerce yürüdü, yürüdü ve sonunda mavi dağların zirvesine çıktı, ama her yerde görebileceği çimenlerden başka bir şey bulamadı, yine de mavi dağların peşini bırakmadı. Bir çobana ‘mavi dağlar nerede?’ diye sordu. Çoban daha uzaklardaki, daha yüksek dağları gösterdi. Kız böylece gitti, gitti, sonunda Altay Dağlarına geldi. Yaşamı boyunca aynı umutların, aynı düşlerin peşinden gitti. Ancak yaşamının akşamına geldiği zaman, dağlara rengini veren şeyin uzaklık olduğunu anladı- ama artık geri dönmek için çok geçti ve ısırtıcı soğukta, karda yok olup gitti.”²⁴

Özgürlük Peşinde Bir Osmanlı Kadını’nda Zeynep Hanım’ın Kuran hocasından dinlediğini söylediği bu hikâye, aslında hem bu kitabın, hem Yakup Kadri’nin *Bir Sürgün* isimli romanının, hem de –daha geniş anlamda- Batı’ya hayranlık duyan garbiyatçılığın dayanaklarını vurgulayan niteliklere sahiptir. Hem bu iki kitapta hem de bahsi geçen türde garbiyatçılıkta, yukarıdaki alıntıda olduğu gibi, farklı görünen bir Batı tahayyülü ve Batı’ya gittikçe bu tahayyülden uzaklaşan, gelinen yerle aynılaşan bir Batı realitesinin hayal kırıklıkları vardır.

Kitaplarda Batı’ya hayranlık duyanlar, Batı’ya gidince çocukluklarından beri okudukları kitapların etkisiyle tahayyül ettiklerinden farklı bir Batı ile karşılaşır. Tahayyüllerinden farklı olan realiteyle karşılaşmak da onları hayal kırıklıklarına uğratar ve “özgürlük peşinde” koşmak için gittikleri Batı, “bir sürgün”e dönüşür. Yukarıdaki alıntıda, çocuğun uzaktaki dağa atfettiği mavilik çocukça bir merak olarak görülebilir. Ancak benzer bir merak, Batılı eğitim alan, kitap okumaktan, müzik dinlemekten, tiyatroya gitmekten zevk alan ve kendini *Özgürlük Peşinde Bir Osmanlı Kadını* başlığıyla anlatan Zeynep Hanım ile bazen günde 300 sayfalık iki kitabı okuyan, tıp eğitimi almış *Bir Sürgün*’ün başkarakteri Doktor Hikmet’in Batı tahayyülünde de görülmektedir. Bu kitaplardaki merakın bahsi geçen hikâyedekinden farkı, merakın seviyesi değil, bilinmeyene duyulan arzu da değil, bir ihtiyaçla kurgulanmış olmasıdır. Shick’in tanımladığı mekân teknolojileriyle zihinlerinde inşa ettikleri Batı’nın gerçekte olana benzememesinin sonuçlarının hüsrana olması, garbiyatçı söylemin, gerçek üzerinden değil, ihtiyacı karşılayacak şekilde kurgulanmasının yansımasıdır. Tahayyüllerindeki Batı’yı nasıl inşa ettiklerine ve gerçek olanla aralarındaki farkın kişiliklerine yansımalarına bakılarak bu iddia daha da güçlenecektir.

2. Batı Tahayyülüne Sebep Olan Koşullar

Garbiyatçı söylemin sağlam temellerden ziyade ihtiyaca göre kurulduğunu gösteren her iki kitap da istibdat devrinde geçer. Her iki kitabın birinci tekil şahıs anlatıcısı da, devrin baskıcı politikalarına, sürekli jurnallenmek korkusuyla geçen günlere, polis baskınlarına, insanların en yakınından bile şüphelendiği, parayonaklaştığı anlara değinirler. Zeynep Hanım, mektuplardan oluşan anlatısında mektup arkadaşı Ellison’a bu devri yaşadığı sıkıntıları hissettirerek şöyle kâğıda döker:

“Evinde gece gündüz polislerin gözetlemesinin ne demek olduğunu düşünebiliyor musun? Yaşamının, yalnızca canının istediği bir öykü uydurarak seni yok edebilecek bir sefilin merhametine bağlı olduğunu bilmenin yarattığı öfkeyi

²⁴ Zeynep Hanım, *Özgürlük Peşinde Bir Osmanlı Kadını*, ed. Grace Ellison (İstanbul: Buke Yayınları, 2001), 179-180.

düşünebiliyor musun? Ne denli aptalca ve olanaksız olursa olsun, merkez her iftirayı dinler. Sultanın yaşamının tek eseri zavallı teb'alarını gözetletmek ve cezalandırmak olmuştur. Hafiyeleri ne derse inanır. Yargılamaya gerek yoktur, o andaki mizacına göre hüküm verir – sanığı ya zehirletir ya da Arabistan'ın sağlığı en zararlı bölgesine ya da Trablusgarb çölünün en ücra köşesine sürgün ettirir; çoğu kez de cezalanan talihsiz niçin mahkum edildiğini bile bilmez.”²⁵

Bir Sürgün'ün kahramanı Doktor Hikmet de Zeynep Hanım'ın bahsettiği gibi niçin mahkûm edildiğini bilmeyen, İzmir'e sürgün edilen bir Osmanlıdır: “Doktor Hikmet'in çocukluğu ve ilk gençlik yılları [...] uzlet ve tecerrüd içinde geçti ve tam mektepten çıkıp hayata atılmağa hazırlandığı sırada başına bu sürgün felaketi geldi. Doktor Hikmet, bu felaketin sebebini hala pek iyi bilmemekle beraber, doğrusu aramağa da lüzum görmüyordu.”²⁶ Sürgünün sebebini bilmeyen, hatta bunu araştırmaya gerek dahi görmeyen Doktor Hikmet, sürgün yeri İzmir'de, gayesiz ve çaresiz yaşamını sürdürür. Hatta bu sıkıntılar karşısındaki çaresizliğinden, monotonlaşan hayatından, gayesizliğinden yakınırken kendini bir karıncayla kıyaslar: “Ben de tıpkı bu karınca gibiyim. Daracık bir hayat çemberi içinde dönüp duruyorum, dönüp duruyorum. Guraba hastanesi, Dağ mahallesindeki ev, Abajoli, Kosti, Kramer.. Kramer, Kosti, Abajoli, Dağ mahallesindeki ev, Guraba hastanesi. İşte benim dünyamın kutupları ve her birinin arasında üçer kilometrelik bir mesafe yok. Bu mahlûk, hiç değilse, hep aynı noktada dönüp dolaştığının farkında değil. Sonra kurtulmak için bu ıslak duvarı delip çıkmağa çabalıyor. Demek ki bir gayesi var. Ben bundan bile mahrumum.”²⁷ Yaşadıkları dünya gittikçe daralan, çıkış yollarını kapatan bir hâl alan anlatıcıların kendilerini karıncadan bile daha şansız görmeye başlaması, yeni bir çıkış yolu aramalarına sebep olur. Tüm bu baskılardan kurtulmak için yeni bir dünyaya ihtiyaç duyarlar. İhtiyaç duyulan bu dünya, çocukluklarından beri kitaplardan okuyarak öğrendikleri Batı'dır. Onlar fiziki olarak Doğu'da yaşasalar da zihnen Batı'yı okuyarak büyümüşlerdir. Bu sebeple yaşadıkları dünya sıkışıp onları baskı altına aldıkça ya da hareket edecek bir alanları kalmayınca, okuyarak öğrendikleri Batı'nın hayaline sığınır. Batı onlar için dönemin baskılarından kurtuluş için gerekli yegâne seçenektir. Batı onların dünyasında ulaşılmak istenen, arzulanan öteki konumundadır.²⁸ Sonuçta onların yaşadıkları ve değiştiremedikleri dünyadan kurtulmaya ihtiyaçları vardır ve bu kurtuluşu bildiklerine inandıkları ikinci dünyaya kaçarak elde edeceklerini sanırlar. Her iki karakter de hayallerinde inşa ettikleri Batı'ya gitmeyi bu yüzden arzularlar. Böylece söylemsel olarak Batı ulaşılması hedeflenen bir ideale dönüşerek garbiyatçı söylemin kodları tekrar üretilir.

3. Mekân Teknolojileriyle Batı Tahayyülünün İnşası

Baskıcı rejimden ve onun sebep olduğu gayesizlikten kurtulmak için kurgulanan Batı'nın hangi imgelerle özdeşleştirilerek mekânsallaştığına geçmeden önce mekân teknolojisi kavramından bahsetmek yerinde olacaktır. Çünkü bu iki kitapta da Batı, mekân teknolojileri kullanılarak gerçek bir yer olmaktan çıkarak söylemsel düzeyde mekânsallaşır. Mekân teknolojisi, “yerin mekân olarak

²⁵ Zeynep Hanım, *Özgürlük Peşinde Bir Osmanlı Kadını*, 26.

²⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), 26.

²⁷ Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, 23.

²⁸ Türkan Topçu, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Bir Sürgün* Romanında Öteki”, *TÜBAR XL* (Güz 2016), 225.

oluşturulması, yani toplumsal olarak inşa ve yeniden inşa edilmesi için kullanılan söylemsel araçlar ve stratejiler[dir].”²⁹ Yani bir yerin uzayda alan kaplamadan öte anlamlara gelecek şekilde imgelerle doldurulmasına mekânsallaştırma, bu imgeleri yükleyen söylemsel araçlara da mekân teknolojisi denilmektedir. Burada incelenen her iki anlatıda da Batı, garbiyatçı söylemde sıklıkla karşılaşıldığı gibi sadece haritada bulunan coğrafi bir yer olmanın ötesine geçmiştir. Hayallerle, imgelerle, izleklerle kurulan bir mekân haline gelmiştir. Batı’nın anlatıların geçtiği dönemdeki karşılığı olan Fransa’ya giden bir vapurun Doktor Hikmet’teki tesirlerinde bu durum açıkça görülür:

“[L]imandaki büyük vapurlardan birinin bacası, ona, uzun mesafelerin ve uzak diyarların bağrından kopan bir nida gibi seslendi. İri vapur bacalarından çıkan bu yanık haykırışın doktor hikmet üzerinde herhangi bir yüksek muzikanın ahenginden daha müheyyiç bir ilham kudreti vardır. Nostaljsi vatan hasretinden daha unutulmaz hayal ülkelerinin bütün yankıları, elektrik ışıkları içinde pırl pırl parıldayan engin şehirlerin şenlik ve şadumanlık orkestrası, bir düğün evinin eşiği gibi işveli gürültülerle dolup dolup boşalan limanlar, bunların ardındaki yeşil gölgeli, geniş ve düz yollarda hür, medeni ve asil insan kalabalıklarının bir çağlayan suyu kadar temiz, bir çağlayan suyu kadar taşkın ve coşkun akıp gidişleri, şairlerin neşideleri, alimlerin dersleri, filozofların fazilet ve insaniyet vecizeleri ve nihayet güzel, ince ve duygulu kadınların aşk ve sevda şarkıları hep bu sestedir. Bu ses ona der ki:

‘Bütün okuduğun kitaplar, mecmualarda vasıflarını ezberleyip de gözlerinle görmediğin, ellerinle dokunmadığın, burnunla güzel kokularını alamadığın sihirli iklimlerin anahtarı hep bendedir. Zindanların kapısını açan soluk benim. Örf ve adet esirlerini paslanmış zincirlerinden ben kurtarırım. Hep bir örnek günlerin musabı olan hastalara türlü maceralarla şifa vermesini ben bilirim. Geniş ve aydın hürriyet yoluna ben iletirim. Gel gidelim. Gel gidelim.’”³⁰

Kitaplardan öğrendikleri Batı, tam olarak böyle bir idealdir. Pırl pırl parlayan şehirler, şenlikler, müzik, hür-medeni insanlar, şuh kadınlar ve tabi buradaki örf ve adetlerin sebep olduğu esaretin olmadığı haliyle Batı, özgürlüğün karşılığıdır. Başka bir deyişle Batı, tamamıyla Osmanlı’da olanların zıddına göre kurulmuştur. Yaşadıkları coğrafya ne kadar baskıcı, sade, sakin, monotonsa, Batı o kadar hür, o kadar şen ve o kadar medenidir. Doğu örflerin zincirlerinde bir hayat sunarken Batı, tüm zincirlerden kurtulmayı taahhüt eder. Aslında tüm bu özellikler, Batı hayalinin ihtiyaca göre kurgulandığının birer göstergesidir. Çünkü bu iki anlatıcı da kendi vatanlarında istibdadın ve geleneklerin baskısını hissederek baskının olmadığı bir dünya isterler. Garbiyatçı bir bakışla, istedikleri dünyanın tüm özelliklerini Batı’ya yüklerler. Batı onlar için baskının yerine özgürlüğün, örf ve âdetin yerine medeniliğin, sönük şehirlerin yerine pırl pırl parlayan şehirlerin bulunduğu bir mekândır. Yani hayallerindeki Batı, içinde yaşadıkları Osmanlı’nın zıddı, adeta ütöpikleşen, tüm güzelliklerin olduğu ihtiyaç duydukları bir cennet-mekândır. Batı’yı hedef olarak gören garbiyatçı söylemin hayranlığını metinlerde yeniden üreterek söylemsel bir Batı yaratırlar. Bu yüzden de “İzmir, Türkiye denilen zindanların hür ülkelere doğru aralık kalmış bir kapısıydı. Buradan sıvışıp kaçmak imkânını bütün Doktor Hikmet’ler yüreklerinde bir beraat ümidi gibi

²⁹ Irvin Cemil Schick, *Batı’nın Cinsel Kıyısı-Başkalkıç Söylemde Cinsellik ve Mekansallık* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları), 8.

³⁰ Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, 23-24.

taşıyordu.”³¹ Zeynep Hanım da, Doktor Hikmet de “Türkiye zindanlarından sıvışıp kaçmanın” bir yolunu bulurlar ama beraat ümitleri hayal kırıklığından öteye geçemez.

4. Gerçek Batı ile Karşılaşma

Zeynep Hanım’ın da Doktor Hikmet’in de hayallerindeki Batı ile gerçek Batı karşılaşınca tüm düşleri yıkılır. Özgürlüğün ve medeniyetin emsali olarak gördükleri Batı, bir anda Doğu’yu aratır, memleket hasretine dönüşür. Hayal ettikleriyle gerçeğin farkı, onları dumûra uğratar, ama küçük Asyalı kız gibi yapacakları bir şey kalmamış, iş işten geçmiştir. Yaşadıkları hayal kırıklığını açıkça ifade etmeleri, görmeden tanımladıkları Batı ile gerçek Batı arasındaki farkları sarıh bir şekilde ortaya koyar.

Zeynep Hanım için Batı, hep ilerlemeyi amaçlayan, vaktini hep iyi kullanan, entelektüel tartışmalar yapan ve kısıtlayıcılığın olmadığı bir “mekândır”. Oysa Avrupa’ya gittiğinde karşılaştığı gerçek Batı, zamanını kumar masalarında geçiren, dağcılık-tenis gibi hiçbir büyük gayeye hizmet etmeyen sporlarla vakit öldüren, entelektüel tartışmalardan sıkılan, görünüşe önem veren, istediğini yapan kadınları kısıtlayan insanları barındıran süfli zevkler diyarındır. Zeynep Hanım tenisle ve dağcılıkla vakit geçiren Batılılara, “yaşamlarından gerçekten memnunlar mı, yoksa bizim Türkiye’de yaptığımız gibi mutlu görünmeye mi çalışıyorlar? Böylesine amaçsızca flört etmekten ve eğlenmekten bıkmıyorlar mı?”³² diye sormak ister. Ona göre boş yere vakit geçirmek, medeniyeti ilerleten Batılılara hiç yakışmaz, hayallerinde vaktini sürekli ilerlemek için kullanan insanlar olarak kurguladığı Batıların bu rahatlığı ve verimsizliği onu hayal kırıklığına uğratar.

Batıların ilgisizliği, sakinliği de Zeynep Hanım’ı şaşırtır. Batıların aynılıklarını ve ilgisizliklerini vurgulamak için oteldeki okuma odasını betimler: “Odanın sessizliği huzur verici, hemen hemen bir barış atmosferi var, ama bu, savaşımın ardından gelen bir barış değil, ilgisizlik barışı. Yani Türk kadınlarının bir gün olmayı düşledikleri bu mu? Onların ideali olan bağımsızlık ve özgürlük bu mu?”³³ Batıların vakitlerini boş yere harcamaları ve hayata karşı ilgilerini kaybetmelerinin yanı sıra özgürlüğü yaşama şekilleri de Zeynep Hanım’ı hayal kırıklığına uğratar. Batıların birbirlerini merak edip sürekli göz hapsinde tutmaları, Zeynep Hanım’ı Türkiye’yle Batı’yı kıyaslamaya yönlendirir: “Türkiye’yi terk etmemizin nedenlerinden biri, Sultanın hafiyelerinin insanı aşağılayan denetimine artık dayanamaz olmamızdı. Ama burada da hemen hemen aynı şey yok mu? Burada da bir tür dedektifler var! Ne yazık! Ne yazık! Türkiye’de de, dışarda da mahremiyete saygı yok.”³⁴ Bütün bu örneklerde hayalindeki Batı algılayışı sarsılan Zeynep Hanım için gerçek Batı’yla karşılaşmanın tamamen bir hayal kırıklığına dönüşmesi, İngiltere’de kadına oy hakkı isteyenlerin uğradığı muameleyi öğrenmesiyle olur:

“İngiltere’nin kadınları hapsedmekle kalmayıp bir de onlara işkence ettiğini öğrenmenin, bir Türk kadınının zihninde bıraktığı korkunç izleri anlatamam sana; bu benim için, en kutsal tuutğum inançların yok olması demek. Kendimi

³¹ Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, 27.

³² Zeynep Hanım, *Özgürlük Peşinde Bir Osmanlı Kadını*, 47.

³³ Zeynep Hanım, *Özgürlük Peşinde Bir Osmanlı Kadını*, 145.

³⁴ Zeynep Hanım, *Özgürlük Peşinde Bir Osmanlı Kadını*, 84.

bildim bileli İngiltere bana dünyadaki cennet gibi gelmişti, Avrupa'nın siyasi sığınmacılarına kocaman, sevecen kucağını açan ülke. Tüm ülkeler içinde gitmeyi en çok istediğim yerdin orası, ama şimdi duyuyorum ki bir liberal hükümet kadınlara işkence ediyor. Havsalam bunu bir türlü kabul edemiyordum.”³⁵

“Havsalamı”, Batı'yı olumlayan garbiyatçı söylemin yol açtığı özgür-modern-çok çalışan Batı ile dolduran Zeynep Hanım için artık Batı realitesi sadece bir düşün kırıklığıdır. Memleketinin değerini anlamasını sağlayan bir sürgündür. Doktor Hikmet için de durum bundan farklı değildir. Batı hayali ilk olarak Paris'e giden trende sarsılır:

“Vagonun koridorunda, gelip geçen, kaynaşan alacalı bir kalabalık... Tıpkı deminki vapur çıkışını hatırlatan ve ne çocuğun, ne kadının, ne ihtiyarın aczini hesaba katmayan egoistçe bir itişip kakışına... Doktor Hikmet, İstanbul'da, vapur iskelelerinde olsun, banliyö treni istasyonunda olsun gişeler önünde daima göstermeğe alıştığı teşrifatlı, o 'buyurum efendim'leri, o 'zâtı alilerinden sonra'ları, o 'evladım bana da bir bilet alıverir misin'leri, o 'aman efendim siz oturun, ben ayakta da dururum'ları taaccüple hatırladı ve ilk defa olarak bir şarkının bu gördüğü insanlara nispeten ne kadar yumuşak, ne kadar pelte, ne kadar tatlı bir hamurdan yapılmış olduğunu düşündü.”³⁶

Batı'daki insanların kendi memleketindekilere kıyasla daha az hoşgörülü olması Doktor Hikmet'in Batı hayalini sarsmaya başlar, ama hâlâ Paris'i görmemiştir, bu sayede hayalindeki Batı'da yaşamaya devam eder. Bu ilk sarsılış, onda pek etki bırakmaz. Ancak Paris'i tanıdıkça, ondan biraz daha uzaklaşır, Paris'te attığı her adım hayalindeki Paris'i biraz daha silikleştirir:

“Asıl Paris ondan her gün biraz daha uzaklaşıyordu. Ta ilk gençlik yıllarından beri edebiyatla, sanatla, ağızdan kapma malumatla dimağının içinde yer etmiş olan o tılsımlı şehrin şekli, çizgileri, renkleri, reliefleri aynı ismi taşıyan bu içinde yaşadığı şehrin ihtilaçlı gölgesi altında yavaş yavaş siliniyor; kayboluyor, onun yerine, büsbütün başka bir Paris'in, hiç beklemediği, anlamadığı ve bir türlü zevkine varamadığı bir Paris'in planı teressüm ediyordu. Ragıp Beyin, dediği gibi eğer 'asıl Paris' 'Montmartre' idiyse, yazıklar olsun ona... Zira Doktor Hikmet'in menkıbeleri dillerde destan bir mahalleden aldığı ilk intibaa göre 'Montmartre'e ancak sefaletin, neşe ve coşkunluğun zenaatleştirdiği bir yer denilebilirdi.”³⁷

Paris onun için hayal ettiği özgürlükler ve ıslıl ıslıl ışıldayan şehir olmaktan çıkmış, alelade bir yer olmaya başlamıştır. Hatta yardımseverlik, misafirperverlik gibi kavramların Batı'nın makineleşen hayatında bulunmadığını müşahede ettikçe, hayalindeki Batı kavramı iyice bulanıklaşır: “aşıkı olduğu garb medeniyetine dair ilk defa olarak yaptığı bu müşahede, Doktor Hikmet'i, gerçi, ona karşı henüz ne müsbet, ne menfi bir hükme sevketmemektedir. Fakat muhakkak ki, genç adam, ruhunda bir şeyin bulandığını, bu imanın sarsılmağa başladığını duymaktan kendini alamıyordu.”³⁸ Bütün bu sarsılmalar, Doktor Hikmet'i bir boşluğa iter, “zindandan kaçış” olarak nitelediği Batı'nın umduğu gibi olmaması kaçma izleği üzerinden onu cevapsız sorularla boğuşmaya iter: “Kaçmak? Fakat nereye? İzmir'de sürgün iken, kafasının içinde sonsuz bir hayal ikliminin cazibeli seyahat planları vardı ve zindanın penceresinden gökyüzünün engin maviliklerine

³⁵ Zeynep Hanım, *Özgürlük Peşinde Bir Osmanlı Kadını*, 188.

³⁶ Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, 54-55.

³⁷ Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, 95-96.

³⁸ Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, 173.

bakarken omuz başlarının ucundan, tatlı kaşıntılarla iki kanadın çıktığını hissederdi. Şimdi, onda, ne bundan, ne o ümitten artık bir eser kalmamıştır ve onun etrafında dünyanın ufukları daraldıkça daralmıştır.”³⁹ Kaçış izleği üzerinden başladığı bu sorgulamalar, zamanla daha varoluşsal meselelere doğru kayar. Artık kaçacak bir Batı, özgürleşeceği bir cennet-mekân kalmamıştır: “Doktor Hikmet Paris gibi bir medeniyet ve irfan merkezinin göbeğinde bu düşüncelerle dolaşmaktan derin bir hüznün duyuyordu. Daha doğrusu, bu bir hüznün değil, bir ümitsizlik, bir fütürdü. Artık burada da insan zekâsı, insan ruhu ilahi misyonuna ifaya imkân bulamıyorsa; burada da bir sürü cebirler ve tazyikler ferdin hür ve serazade inkişafına mani olmakta ise nereye gitmeli? Hangi ülkenin kapısına başvurmalı?”⁴⁰ Doktor Hikmet için de Batı, aynı Zeynep Hanım gibi artık hayal ettiği özgürlüğün, en üstün insan özelliklerinin olduğu mekân değildir. Batı da Doğu kadar gerçektir ve onun varoluşsal problemlerini çözmekten çok uzaktır. Batı’yı olumlayan söylemsel garbiyatçılığın temelleri, gerçek olanla karşılaşınca çökmüştür.

SONUÇ

Batı’yı bir özgürlük kalesi olarak inşa eden garbiyatçı söylemin, aslında şarkiyatçılığın Doğu’yu görmeden söylemsel düzeyde zihinde yarattığı egzotik, gelenekse, kapalı ve cahil Doğu imajından farkı yoktur. Ötekine yüklenen değerler değişse de kendinde olmayanı ötekine atfetmek, böylece hem kendini hem de ötekini söylemsel düzeyde inşa etmek, temel gayedir. Bu şekilde bir öteki kurgulamak, başka bir deyişle, kendinden farklı olanı tanımlamak, garbiyatçılar için bir kaçış mekânı, şarkiyatçılar için ise bir sömürge alanı oluşturabilecek fırsatı sağlar. Böylece ihtiyaca göre paradigmaların geliştirildiği söylemsel bir ağ yaratılır. Her ne kadar tahayyül edilen öteki ihtiyaca göre yaratılsa da gerçek olanla karşılaşıldığında burada bahsedilen garbiyatçılıkla, şarkiyatçılığın refleksi farklı olur. Eserlerde görüldüğü üzere gerçek Batı ile karşılaşan Batı’yı olumlayan garbiyatçı söylem, hayal kırıklığı yaşar, gerçek hayale üstün gelir. Oysa şarkiyatçılıkta genellikle tam tersidir. Hayaldeki Doğu’dan farklı bir Doğu ile karşılaşınca hayaldeki tercih edilir. Örneğin ressam Delacroix, gerçekçi bir Doğu tasviri yapmak için Cezayir’e gittiğinde karşılaştığı Doğu’yu beğenmemiş ve Paris’e dönerek hayalindeki Doğu’yu resmetmeye devam etmiştir.⁴¹ Bu farklılık, hiyerarşik konumlandırmadan kaynaklanır. Batılı, kendisini daha üstün gördüğü için gerçeğin karşısında bile kendi yaratma kudretini gösteren tahayyülündeki Doğu’yu seçerken, Doğulu, geride kalmışlık hissiyle Batı’nın gerçekliğini kabul etmek zorunda hisseder. Böylece Batılı, söylemsel gerçekliği yaşarken, Doğulu hayal kırıklığıyla da baş etmek zorunda kalır.

Sonuç olarak, garbiyatçılık da şarkiyatçılık da temelde bir öteki yaratarak kendisiyle öteki arasına bir sınır çizme ve kendisinde olmayan özellikleri ötekiye atfetme sürecidir. Duyulan ihtiyaca göre bazen birbiriyle çelişen özellikler, ötekine atfedilir. Çünkü amaç, yekpare bir öteki yaratmaktan ziyade ihtiyacı karşılayacak bir öteki yaratmaktır. Ancak tüm bu süreç, zihinde devam eder, coğrafi bir karşılığı olmayan Doğu-Batı algısı arasındaki duvar da, inşa edilen

³⁹ Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, 177.

⁴⁰ Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, 239.

⁴¹ Metin, *Oksidentalizm -İki Doğu İki Batı-*, 45-46.

öteki de soyut mekânlar yaratır. Burada incelenen iki anlatı da bu durumu özetler. Her iki anlatıda da Batı, kendi ülkelerindeki baskıdan, gayesizlikten kurtulmak için “yüce kavramlarla” inşa edilen, arada aşılmaz bir duvarın olduğu bir mekândır. O duvarı aşıp ötekinin bulunduğu yere geçtiklerinde ise aslında aşmaya çalıştıkları duvarın yokluğunu, hayal ettikleri Batı’nın aslında bir rüyadan ibaret olduğunu anlarlar. Batı’nın Doğu’dan çok da farklı olmadığını, Batı dedikleri mekânda da birçok sorunun, sıkıntının olduğunu, kaçmanın kurtuluş olmadığını fark ederler. Her iki karakterin elinde de Doktor Hikmet’in cümlesiyle özetlenebilecek tam bir hayal kırıklığı kalır: “Paris’i elimde bir boş kase gibi tutmaktayım. Lakin içindeki iksir nerede?”⁴²

⁴² Karaosmanoğlu, *Bir Sürgün*, 133.

KAYNAKÇA

- Ahıska, Meltem. "Occidentalism. The Historical Fantasy of the Modern". *The South Atlantic Quarterly* 102 (2/3) (2003), 351-379.
- Ahmet Mithat Efendi. *Beşir Fuad*. İstanbul: Oğlak Yayınları, 1996.
- Aktay, Yasin. "Her Karşılaşmanın İki Yanı Vardır". *Marife* 6/3 (Kış 2006), 427-436.
- Arlı, Alim. *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin*. İstanbul: Küre Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Findley, Carter V. *Ahmet Midhat Efendi Avrupa'da*. çev. Ayşe Anadol. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Göle, Nilüfer. "Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Ders". *Doğu Batı* 1/2 (1998), 65-73.
- Hentsch, Thierry. *Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu ya Politik Bakışı*. çev. Aysel Bora. İstanbul: Metis Yayınları, 1996.
- Kahraman, Hasan Bülent - Keyman, Fuat. "Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite". *Doğu Batı* 1/2 (1998), 75-88.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Bir Sürgün*. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 1998.
- Kılıç, Muharrem. "Zihinsel Bir Patoloji: Medeniyet Algımız Açısından Oksidentalist Söylemin İmkânsızlığı/Köksüzlüğü". *Marife* 6/3 (Kış 2006), 123-134.
- Koçyiğit, Demet. "Batı'yı Kurgulamak - Doğu'yu Sunmak, Doğu'yu Kurgulamak - Batı'yı Sunmak: Oksidentalizm'de Ben ve Öteki". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 57/57 (2017), 133-160.
- Koçyiğit, Demet. *Türk Edebiyatında Oksidentalist Tavrı: Ahmed Midhat Efendi ve Gaspıralı İsmail Bey Örneği*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Metin, Abdullah. *Oksidentalizm -İki Doğu İki Batı-*. İstanbul: Açılım Kitap, 2013.
- Okay, M. Orhan. *Beşir Fuad, İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti*. İstanbul: Hareket Yayınları, 1969.
- Okay, M. Orhan. *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 4. Basım, 2008.
- Ortaylı, İlber. *Tarih Yazıcılık Üzerine*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2011.
- Said, Edward W. *Kültür ve Emperyalizm*. çev. Necmiye Alpay. İstanbul: Hill Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Said, Edward W. *Şarkiyatçılık*. çev. Berna Ülner. İstanbul: Metis Yayınları, 7. Basım, 2013.
- Saygın, Alkım. *20. Yüzyıl Türk Düşüncesinde Garbiyatçılık (Oksidentalizm) Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

- Schick, Irvin Cemil. *Batı'nın Cinsel Kıyısı-Başkalıkçı Söylemde Cinsellik ve Mekansallık*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Tonnesson, Stein. "Oryantalizm, Oksidantalizm ve Ötekini Tanımak". çev. Necmeddin Güney. *Marife* 6/3 (Kış 2006), 357-366.
- Topçu Türkan. "Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Bir Sürgün* Romanında Öteki". *TÜBAR* XL (Güz 2016), 219-236.
- Yavuz, Hilmi. "Oksidantalizm Üzerine Notlar". *Marife* 6/3 (Kış 2006), 373-375.
- Zeynep, Hanım. *Özgürlük Peşinde Bir Osmanlı Kadını*. ed. Grace Ellison. İstanbul: Büke Yayınları, 2001.